

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-6-7>

УДК 314.18:332.021:316.485.26

JEL J11, R23, R58, H56

Р. Т. Теслюк

кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів

e-mail: r.teslyuk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4562-1663

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Визначено головні риси демографічного розвитку України до повномасштабного вторгнення росії 24.02.2022 р.: значне скорочення чисельності населення, інтенсивні міграційні потоки, поява сотень тисяч внутрішньо переміщених осіб, старіння населення. Російсько-українська війна стала головним чинником катастрофічного загострення демографічної кризи в Україні та її регіонах. Війна спричинила десятки тисяч смертей українців, понад 14 млн вимушених мігрантів, суттєві деформації демографічної, шлюбно-сімейної, соціально-економічної, мовно-національної, конфесійної, психо-ментальної та інших структур населення. Разом зі зростанням смертності та зменшенням народжуваності демографічними наслідками війни є значні міграційні втрати, погіршення стану здоров'я і зменшення тривалості життя, зменшення економічної активності, ризик загострення соціальних проблем реінтеграції ветеранів і ВПО. Розроблено схему демографічного макрорайонування, критеріями якого є особливості перебігу військових дій на певних територіях, різні терміни тимчасової окупації українських територій, структура населення регіонів та її динаміка у воєнний час, обсяги вимушеної міграції. Сформульовано головні проблеми демографічного розвитку виділених п'яти макрорегіонів. Визначено перспективи повоєнного демографічного розвитку й головні напрями соціально-демографічної політики, що сприятимуть посиленню демографічної стійкості України.

Ключові слова: демографічна стійкість, демографічна криза, демографічна катастрофа, демографічний вимір геноциду, вимушена міграція, демографічне районування, соціально-демографічна політика.

Teslyuk R. REGIONAL DIMENSION OF DEMOGRAPHIC SUSTAINABILITY OF UKRAINE IN THE WAR CONDITIONS

The main features of the Ukraine's demographic development before the full-scale invasion of Russia on 24.02.2022 have been identified: a constant significant reduction in the population number since 1993, caused primarily by a drop in the birth rate; intensive migration flows dominated by labor emigration; the appearance 1.5 million of internally displaced persons (IDP) since 2014; population aging; spread of depopulation from the east and northeast to the central regions of the country. It is estimated that the existing population of all of Ukraine at the beginning of 2022 was 39.6-40.1 million people, and without the territories occupied in 2014 – 33.5-34 million. The Russian-Ukrainian war became the main factor in the catastrophic aggravation of the demographic crisis in Ukraine and its regions. The war caused tens of thousands of deaths in Ukraine (civilian and military casualties), more than 14 million forced migrants, significant deformations of population structures: demo-reproductive, marriage-family, socio-economic, language-national, confessional, psycho-mental, and others. In addition to an increase in mortality and a decrease in the birth rate, the demographic consequences of the war are significant migration losses, deterioration of health and reduced life expectancy, decrease in economic activity, aggravation risk of social problems of veterans and IDPs reintegration. A demographic macro-zoning scheme has been developed, the criteria of which are the peculiarities of the course of military operations in certain territories, different periods of temporary occupation of Ukrainian territories, the structure of the population of the regions and its dynamics during wartime, the volume of forced migration. The main problems of the demographic development in the selected 5 macro-regions are formulated. The prospects of post-war demographic development and the main directions of socio-demographic policy, which will contribute to strengthening the demographic sustainability in Ukraine, are determined. The main ones are the demographic orientation of state and regional strategies and programs, the creation of conditions for the rapid return of forced migrants from abroad, the promotion of birth rates, the strengthening of the family institution, the socialization and social integration of war veterans, ensuring the competitiveness of older age groups in the labor market.

Keywords: demographic sustainability, demographic crisis, demographic catastrophe, demographic dimension of genocide, forced migration, demographic macro-zoning, socio-demographic policy.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна є потужним чинником демографічного розвитку, що вимагає посиленої уваги до спричинених нею демографічних змін. Значні прямі демографічні втрати, високий рівень тимчасової вимушеної еміграції, що має ризики перетворення на стаціонарну, становлять надзвичайно велику загрозу

загострення наявної ще до вторгнення глибокої демографічної кризи до рівня демографічної катастрофи.

Головні завдання виходу з демографічної кризи та поліпшення демографічної ситуації задекларовані в низці нормативно-правових документів, зокрема у Стратегії демографічного розвитку в період до

2015 року [1], що залишається чинною, оскільки не було прийнято нормативу про її завершення чи прийняття нового документа, Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року [2], Стратегії людського розвитку [3], Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [4]. Поліпшення демографічного розвитку регіонів визначено в завданнях Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [5], Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII [6], Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 07.07.2022 р. № 2389-IX [7].

В умовах війни та в повоєнний період для запобігання виникненню демографічної катастрофи слід розробити дієві інструменти та заходи демографічної та соціально-економічної політики, що могли б уповільнити вкрай негативну динаміку демографічних процесів. Інформаційною основою для цього слугує аналіз кількісних і якісних демографічних змін, порушення структур населення, що характеризують демографічну стійкість України та її регіонів.

Аналіз здійснено за допомогою методів статистичного аналізу – для дослідження демографічних процесів в Україні та її регіонах; класифікації та порівняння – для типізації регіонів України за показниками демографічної стійкості; картографічний метод – для наочного представлення основних результатів роботи.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні аспекти демографічної стійкості розробили А. Лотка [8], В. Лутц та ін. [9], Дж. Слібос [10], М. Мамоло та Ф. Більярі [11], М. Рока і Н. Лейтау [12], Б. Ліддл [13], З. Рока та ін. [14].

Демографічну стійкість України в її взаємозв'язку з економічним розвитком досліджували С. Козловський, Г. Мазур, А. Непиталюк [15]. Сутність і цінність демографічної стійкості в умовах глобалізації, демографічну стійкість як основу ендогенного економічного зростання проаналізував А. Непиталюк [16]. Широке висвітлення демографічного розвитку України проводиться вченими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [17; 18; 19; 20].

Сучасна російсько-українська війна, що спричинила найбільший демографічний струс в Європі з часів Другої світової війни, зумовлює нагальну потребу в ґрунтовному дослідженні демографічних деформацій та їхніх наслідків для кількісних і якісних параметрів демографічної стійкості з метою розроблення дієвих інструментів і засобів соціально-демографічної державної та регіональної політики задля пом'якшення наслідків війни й уникнення нової демографічної катастрофи.

Мета статті – проаналізувати зміни головних параметрів демографічної стійкості України та її регіонів, визначити загальні перспективи повоєнного регіонального демографічного розвитку й головні напрями соціально-демографічної політики.

Основні результати дослідження. *Короткий аналіз демографічної ситуації в Україні перед вторгненням 24.02.2022 р.* Тенденції депопуляції в Україні почали проявлятися в сільській місцевості ще наприкінці 1970-х рр. Після досягнення в 1993 р. історичного максимуму в 52,2 млн почалося невпинне стрімке скорочення чисельності населення України². Постійне зниження народжуваності за зростання смертності були спричинені, з одного боку, низкою соціально-економічних чинників, що негативно впливали на демографічну поведінку населення незалежної України, а з другого, – воно є наслідком процесу старіння населення. Якщо у 2011 р. кожен п'ятий мешканець мав понад 60 років, то у 2021 р. – вже кожен четвертий, а частка дітей у 2021 р. зменшилася до 15,2%. Цього ж року зафіксовано антирекорд народжуваності – 7,3%.

Суттєве зростання смертності у 2020-2021 рр. прямо пов'язано з надмірною смертністю внаслідок COVID-19: 20,6 тис. у 2020 р. та 86 тис. у 2021 р. Загальний рівень смертності у 2021 р. був найвищим з часів Другої світової війни – 18,5‰, природне скорочення населення цього року – -11,2‰. Це найгірші показники природного руху за останні майже 80 років і найгірші у світі у 2021 р.

У регіональному вимірі (рис. 1) найбільші темпи скорочення чисельності населення останні 10 років (9,8-11,9‰) притаманні східним поліським областям і Кіровоградській обл. Значною мірою (на 8,5-9,1‰) це відбулося також в інших центральних областях, які знаходяться у відносній близькості до столичного регіону, – Полтавській та Черкаській.

В означений період лише Київ і Київська область завдяки постійному міграційному приросту збільшили чисельність населення (на 4,9% і 4,4% відповідно). Найнижчими темпи скорочення населення є в західних областях і на Одещині, де природне скорочення частково компенсується міграційним приростом.

Загалом найгірші показники природного руху населення слугують чітким індикатором демографічної кризи, що охоплює все більше регіонів України. Якщо у 2000-х рр. вона стосувалась головно Чернігівської та Сумської областей, то у 2021 р. вже 14 областей демонстрували природне скорочення населення нижче -11‰. Це майже всі області (крім Одеської) на захід від Рівненської та Тернопільської областей (фактично – територія УРСР до 1939 р.).

Більшість регіонів у 2021 р. мали негативне сальдо зареєстрованої міграції. Незначний міграційний приріст спостерігався лише в регіонах з обласними центрами-«мільйонниками», Полтавській та п'яти західних областях.

Стрімкі темпи депопуляції посилювалися потужними міграційними відтоками. Якщо на початку 1990-х рр. завдяки репатріантам, головно кримським татарами, населення України зросло на 571,9 тис. осіб

² Тут і далі в тексті статті використано офіційні дані Державної служби статистики України [21] (якщо не вказано інше джерело).

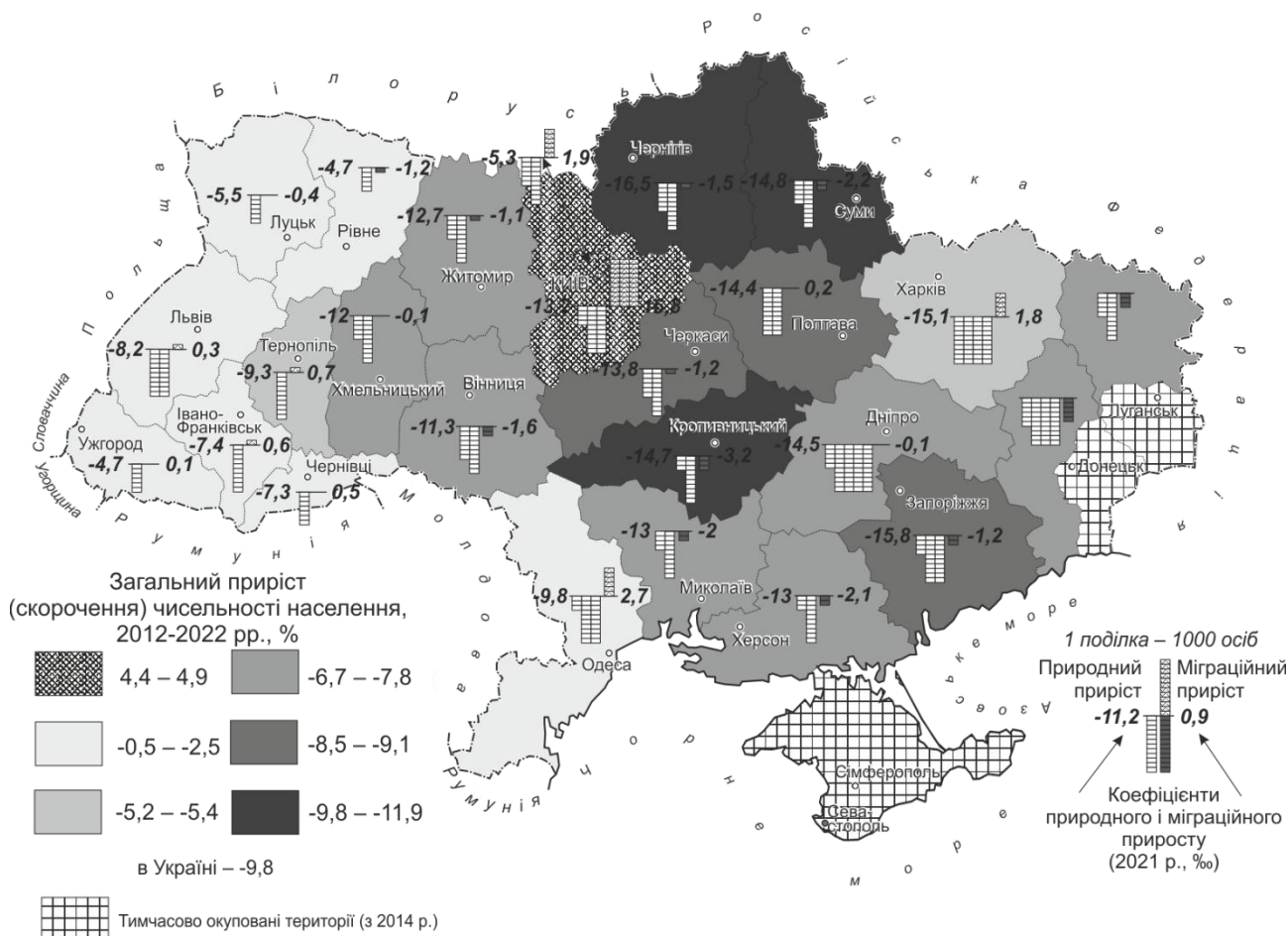

Рис. 1. Динаміка чисельності населення регіонів України (2012-2022 рр.) та природний рух населення (2021 р.)

Джерело: побудовано за даними [21].

(1990-1993 рр.), то вже наступного десятиліття тривала економічна криза в поєднанні з відносною відкритістю кордонів зумовили від’ємне сальдо зовнішньої міграції – -1,22 млн осіб. Із середини 2000-х рр. міграція набуває циркуляційного характеру, разом з офіційними +320 тис. осіб за 2005-2021 рр. Україна втрачала людський потенціал унаслідок необлікованої трудової та освітньої міграції. Тривале перебування трудових мігрантів за кордоном призводить до стаціонарної міграції – набуття громадянства або отримання дозволу на тривале проживання. Водночас ці мігранти не втрачають українського громадянства, фактично проживаючи та працюючи в іншій країні. Оскільки більшість трудових мігрантів репродуктивного віку, влаштування ними свого життя за кордоном знижує рівень народжуваності в Україні, поглиблюючи демографічну кризу в регіонах вибуття.

Освітня міграція українців дуже часто трансформується в трудову з ризиком повної еміграції. Зокрема, згідно з дослідженням освітньої міграції українських студентів у Польщі [22], лише 6% українських студентів, які навчаються в цій країні, планували повертатися в Україну. Адже розпочавши свою кар’єру в місті (країні) навчання, молодь орієнтується на стійкі наративи еміграції.

Загалом у 2019-2021 рр. чисельність українських трудових мігрантів, які одночасно перебували за кордоном, оцінювалася у 2,5-3 млн осіб [23].

Новими викликами для демографічної стійкості України стали окупація Росією АР Крим і Севастополя та російська агресія на сході держави у 2014 р. З-поміж усіх жахливих наслідків розв’язаної війни – тривала демографічна криза в окремих окупованих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО): станом на 31.12.2021 р. в Україні налічувалося 1476 тис. внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [24], а загальні людські втрати з початку війни до 31.01.2022 р., за даними Управління верховного комісара ООН з прав людини, становили 13,1-13,3 тис. осіб загиблих і 29,5-33,5 тис. поранених [25].

Демографічний розвиток України з 1993 р. характеризується постійним зменшенням чисельності населення – значне природне скорочення не компенсувалося стаціонарним міграційним притоком, а посилювалося циркуляційною трудовою міграцією, що все частіше стала переходити в еміграцію. З 2005 р. в Україні вживалися заходи щодо стимулювання народжуваності, що дали певний ефект у наступні десять років, чому сприяло також те, що в репродуктивний вік тоді увійшло чисельне покоління народжених у 1980-х рр.

Для аналізу сучасної демографічної ситуації, розроблення та реалізації програм, спрямованих на її покращення, потрібно володіти достовірною інформацією про кількісний та якісний склад населення, його територіальний розподіл. Відсутність таких даних упродовж тривалого часу (єдиний

перепис у незалежній Україні було проведено у 2001 р.) показує значні розходження в кількісних оцінках чисельності населення країни та її регіонів. Поточний облік Держслужби статистики України вказує на 41,167 млн наявного населення (не враховуючи окупованих АР Крим і Севастополя) станом на 01.01.2022 р. (41,13 млн – на 01.02.2022 р.). Однак цей облік через об'єктивні причини повною мірою не враховував природний і механічний рух населення на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, унаслідок чого чисельність населення цих областей визначено в 4,056 млн і 2,102 млн осіб відповідно, що з огляду на перебіг і результати війни є неправдоподібним.

За умови відсутності повноцінного перепису населення варто звернутися до результатів оцінювання чисельності населення, що було проведено наприкінці 2019 р. Попри справедливу критику цього дослідження (зокрема, щодо достовірності статево-вікової структури населення), вважаємо його результати в частині загальної чисельності населення вартими уваги. Згідно з ними [26], станом на 01.12.2019 р. на підконтрольній Україні території проживало 37,289 млн осіб, що на 4,634 млн менше від обліку Держслужби статистики. Ураховуючи обліковане скорочення чисельності населення з 01.12.2019 р. до 01.01.2022 р. на 755,3 тис. осіб, можна стверджувати, що на початок 2022 р. на підконтрольній Україні території проживало 36,534 млн осіб.

Окупаційні режими «ДНР» та «ЛНР» обліковують чисельність населення цих територій на 01.01.2022 р. у 2,2 млн та 1,4 млн відповідно. В окупованих АР Крим і Севастополі на 01.01.2022 р. проживало 2,48 млн осіб. Зауважимо, що за останні вісім років населення всього Криму збільшилося завдяки імміграції щонайменше на 200 тис. осіб.

Отже, на 01.01.2022 р. чисельність населення України (у кордонах 1991 р.) могла становити $36,534 + 2,2 + 1,4 + 2,48 = 42,614$ млн осіб. Такі дані відповідають найгіршому варіанту (низька народжуваність – низька очікувана тривалість життя – низька «чиста» міграція) прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, зробленому ще до війни, згідно з яким на 01.01.2022 р. в Україні мало б проживати 42,55 млн [27].

Ураховуючи трудову міграцію (2,5-3 млн), наявне населення всієї України на початок 2022 р. могло становити 39,6-40,1 млн осіб, а частини України без окупованих у 2014 р. територій – 33,5-34 млн.

Демографічні наслідки війни. Повномасштабне вторгнення росії на територію України 24.02.2022 р. спричинило новий потужний виток демографічної кризи в Україні, що з огляду на кількісний та якісний вимір демографічних змін становить загрозу перетворення на демографічну катастрофу. Війна росії проти України вже спричинила десятки тисяч смертей українців (цивільні та військові втрати) та кілька мільйонів вимушених переселенців за кордон і в межах України. Згідно з даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), станом на 23.10.2022 р. підтверджена кількість загиблих і

поранених серед цивільного населення з початку повномасштабної війни в Україні становила не менше 16 150 осіб. Водночас ММПЛУ наголошує, що фактичні показники набагато вищі [28]. Наприклад, ще на початку травня в одному лише Маріуполі, за словами мера міста В. Бойченка, кількість загиблих серед цивільного населення сягала 20 тис. осіб [29].

Разом зі скороченням чисельності населення внаслідок загибелі військових і цивільних громадян України надзвичайно гострою загрозою демографічній безпеці повоєнної України є міграція. З початку повномасштабної війни близько третини мешканців України змінили своє місце проживання.

За оцінками ООН, за дев'ять місяців повномасштабної війни росії проти України зафіксовано 7,897 млн українських біженців (на 27.12.2022 р.). Зокрема, у росію виїхало (депортовано) близько 2,852 млн. Загальна чисельність вимушених українських мігрантів за кордоном, зареєстрованих для тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту в Європі, становить 4,886 млн осіб [30].

Чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, за оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), на 27.10.2022 р. сягає 6,54 млн [31], на 05.12.2022 р. – 5,9 млн [32]. У віковій структурі діти до 17 р. становлять 25,2%, а населення у віці 60 і більше років – 20,8%. 59% ВПО – жінки. У територіальній структурі 4,1 млн (63%) – це мешканці східних областей, 1,1 млн (17%) – південних. Головними регіонами походження мігрантів є Донецька (23%), Харківська (21%), Запорізька (11%) області, м. Київ (10%) і Херсонська область (8%) [33].

Чисельність ВПО постійно змінюється, тому не всі з них реєструються в такому статусі. На 11.11.2022 р. в Україні зареєстровано 3,623 млн ВПО (найбільше їх розміщено в Харківській, Київській, Дніпропетровській і Львівській областях) [34]. Водночас у місця постійного проживання повернулися майже 6 млн людей, зокрема 1 млн осіб, які раніше виїхали за межі України [28].

Загалом про масштаби безпосереднього впливу війни на якість життя населення України свідчить факт, що 10 перших місяців війни близько 17,7 млн осіб потребують гуманітарної допомоги та захисту, близько 14,5 млн – медичної допомоги, 4,1 млн – екстреної допомоги з житлом або предметами першої необхідності, близько 3,4 млн дітей – заходів, спрямованих на захист їхніх прав [28].

Найбільша війна в Європі з часів Другої світової змінила та продовжує змінювати кількісну, якісну та територіальну структури населення України. Демографічна ситуація в Україні була кризовою ще до вторгнення 24.02.2022 р. Адже демографічна криза – це стан демографічної сфери країни, для якого характерна втрата здатності населення країни до самовідтворення в досягнутій якості і кількості. Ураховуючи ризики природних і головно міграційних втрат населення за умов ескалації війни, доцільно оцінювати ймовірність настання демографічної катастрофи. Під цим поняттям зазвичай розуміють різке зменшення чисельності населення країни або представників певного етносу внаслідок значного

зростання смертності на фоні низької народжуваності. Як правило, демографічні катастрофи мають «штучне» походження і часто безпосередньо пов'язані з діями тоталітарних режимів.

В Україні різке скорочення чисельності населення відбувається через міграцію. Однак водночас війна спричинила суттєві деформації демографічних структур: демовідтворювальної, соціально-економічної, мовно-національної, етнічної, конфесійної, психо-ментальної та інших. Досвід аналізування наслідків попередніх демографічних катастроф ХХ ст. свідчить, що визначальним чинником усталення нових соціально-економічних структур населення після катастрофи є діяльність чинної влади (режиму). Тобто формування соціально-демографічних структур нової якості відповідає новим політичним реаліям. Однак якщо після трьох демографічних катастроф ХХ ст. територія сучасної України продовжувала перебувати під владою радянського окупаційного режиму, а окремі верстви населення (лояльні та / або корисні цьому режиму) користувалися суттєвою підтримкою з його боку, то сьогодні чітко зрозуміло, що агресор не матиме контролю над суверенною територією України, а отже, реалізація продуманої соціально-демографічної політики в Україні та в її регіонах може не допустити виникнення нової демографічної катастрофи. Головною демографічною проблемою в післявоєнний час буде повернення українських мігрантів з-за кордону. Перспективними напрямками демографічного відновлення країни можуть також бути чітка пронаталістська політика та селективна імміграція. Як свідчать приклади розвинутих країн Європи, Україні потрібна зважена інтеграційна політика стосовно мігрантів, що покликана знизити комплекс ознак демографічної кризи, усунути деформацію демографічних структур і пом'якшити негативні наслідки еміграції.

Загалом демографічний вимір геноциду можна представити у двох параметрах: власне демографічному та соціально-економічному. Разом з безпосереднім скороченням чисельності населення очікуваним наслідком війни є падіння народжуваності внаслідок залученості населення репродуктивного віку до військових підрозділів (головно чоловіки) та вимушеної еміграції за кордон (головно жінки). Крім того, зростає кількість так званих «відкладених» народжень, що може спричинити зростання народжуваності вже після закінчення війни. Зростання смертності також пов'язане з виникненням обмежень у доступі до медичних послуг і тривалими стресовими станами, що в сукупності погіршують здоров'я населення.

Як зазначалось вище, ризик неповернення українських біженців може спричинити суттєву деформацію статево-вікової структури населення окремих регіонів. У разі значної тривалості війни українські мігранти можуть зрештою залишитися в країнах-реципієнтах на постійне місце проживання, заохочуючи до переїзду своїх рідних і близьких.

Міграція спричинює також інші негативні наслідки для демографічної сфери України. Зокрема, відкладеними в часі можуть бути деформації статево-

вікової структури. Ризик неповернення з-за кордону українських дітей, виїзд за кордон значної чисельності жінок у репродуктивному віці стають причиною низької чисельності найближчих поколінь, що в найближчому майбутньому може призвести до появи нових кризових явищ не тільки в демографічній сфері, а й на регіональних ринках праці.

Міграція зумовлює деформації шлюбної та сімейної структур населення. Зростання чисельності неповних і дистантних сімей негативно позначається на вихованні та розвитку дітей, формує несприятливу сімейну структуру регіональних соціумів.

Очікуваним наслідком війни є скорочення тривалості життя, що є також і наслідком відсутності на окремих територіях належного медичного обслуговування, погіршення стану здоров'я, зокрема й через поширення COVID-19, а також загальним погіршенням умов життя і праці.

Головними наслідками для соціально-економічної структури населення передусім є зменшення економічної активності, зростання чисельності безробітних через звуження ринку праці внаслідок окупації територій і руйнування місць прикладання праці. За інформацією Міністерства економіки, за дев'ять місяців повномасштабної війни роботу втратили близько 5 млн громадян України [35].

Війна та загострення мілітарних загроз у майбутньому зумовлює трансформацію професійної структури населення. Очікується зростання попиту на окремі професії (військові, технічні, сфера будівництва тощо) та відповідні зміни в науково-освітній сфері – зростання значення технічної освіти для військових потреб і потреб відновлення інфраструктури, забезпечення гуманітарної освіти для формування стійких регіональних спільнот і протидії російській пропаганді, мовно-культурній і загалом гуманітарній агресії.

Зміни в соціальній стратифікації суспільства пов'язані зі збільшенням прошарку військових і ветеранів, а також ВПО, що потребує розроблення програм їхньої подальшої реінтеграції та реабілітації. Водночас актуальною залишатиметься проблема інтеграції ВПО за новим місцем проживання.

Зміни в мовно-національному складі населення України виявляються в зростанні частки українськомовних, що позитивно позначається на зміцненні національної єдності українців. Позитивним явищем є також еміграція російських іммігрантів та українських колаборантів з деокупованих територій.

Важливими є зміни в конфесійному складі населення України. Діяльність Української православної церкви московського патріархату (УПЦ МП) в Україні чинить суттєвий деструктивний вплив на національну єдність і становить загрозу національній безпеці держави. Імовірність і швидкість переходу парафій УПЦ МП до ПЦУ (на кінець грудня 2022 р. перейшло лише 10,16%) залежить від позиції державної влади, особливо стосовно майнових прав церковних парафій, а також від самоорганізації громадян у місцевих громадах.

Регіональна специфіка демографічних процесів – трансформація кількісної та якісної структур

населення областей України. Воєнні дії по-різному вплинули на демографічну сферу регіонів України. Задля визначення головних обмежень і ризиків демографічного розвитку, розроблення та реалізації

заходів соціально-демографічної політики в регіонах України окреслено схему демографічного районування України (рис. 2).

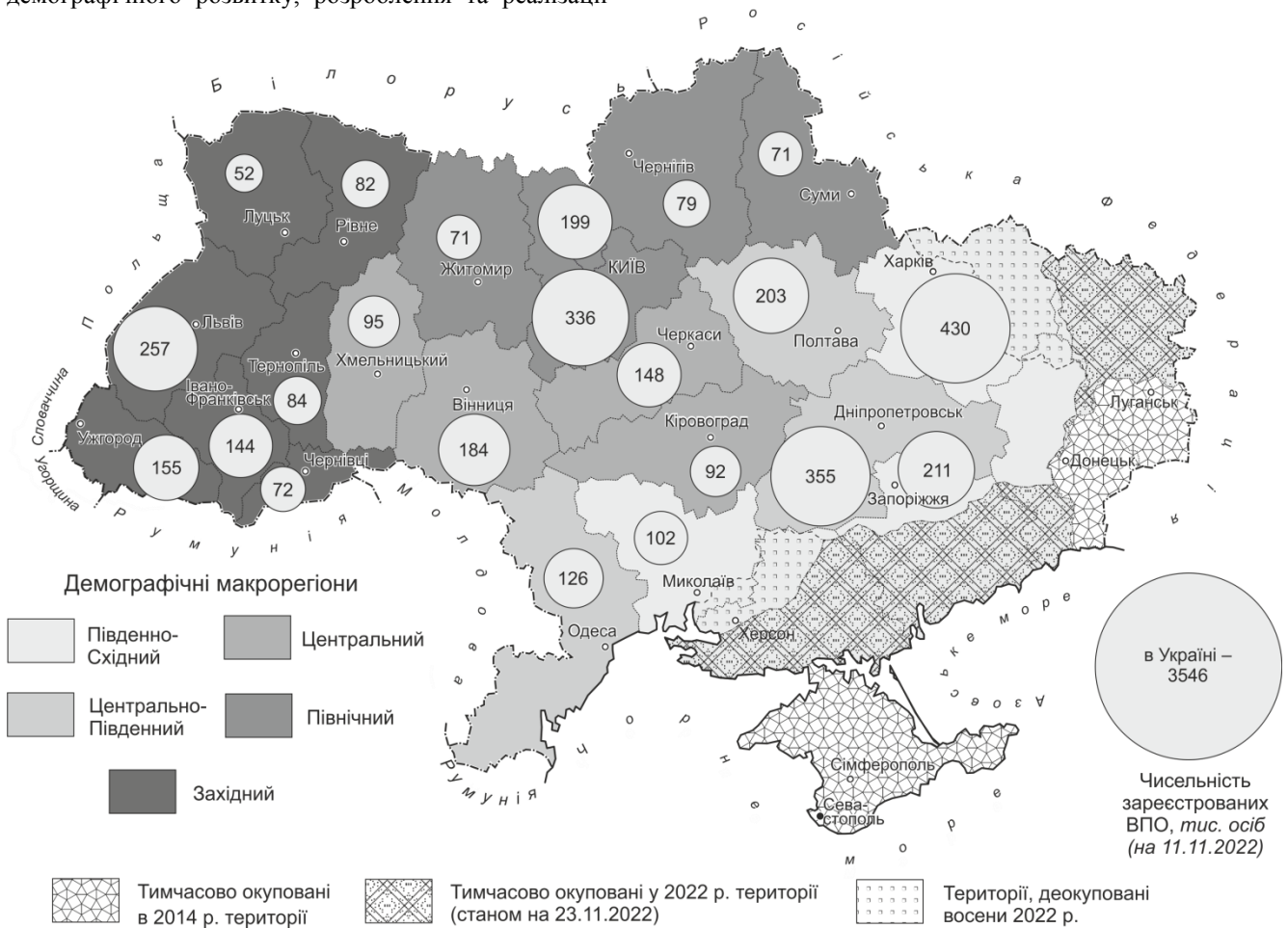

Рис. 2. Демографічне макрорайонування та розподіл зареєстрованих ВПО (2022 р.)

Джерело: авторська розробка за даними [36; 37].

Розроблена схема враховує класифікацію та зміст визначень макрорегіону та функціональних типів територій, закріплених у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 07.07.2022 р. № 2389-IX, відповідно до якого «макрорегіон – декілька регіонів чи їх частини, об'єднані за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, у межах яких реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку» [7]. У статті 112 «Функціональні типи територій» вказано, що «для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій, а також з метою запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів визначаються такі функціональні типи територій: 1) території відновлення; 2) регіональні полюси зростання; 3) території з особливими умовами для розвитку; 4) території сталого розвитку» [7].

Критеріями виділення демографічних макрорегіонів є особливості перебігу бойових дій на певних територіях, різні терміни тимчасової окупації

українських територій, структура населення регіонів та її динаміка у воєнний час, обсяги вимушеної міграції. На рис. 2 показано п'ять демографічних районів України та тимчасово окуповані з 2014 р. АР Крим та ОРДЛО.

1. *Південно-східний макрорегіон* – південні та східні області (частини Луганської, Донецької областей, Харківська, Запорізька, Херсонська та Миколаївська), частково окуповані після 24.02.2022 р., з найбільш зруйнованими житловим фондом та інфраструктурою, а також найвищою чисельністю вибухливих. Географічно до цього макрорегіону входять окуповані у 2014 р. АР Крим, м. Севастополь та ОРДЛО, однак унаслідок тривалої окупації для повноцінної реінтеграції цих територій потрібні додаткові заходи соціально-демографічного відновлення. Майже весь макрорегіон за критеріями, визначеними у статті 11² закону від 07.07.2022 р. № 2389-IX, належить до «території відновлення», що визначені як «мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та / або які були тимчасово окуповані, та / або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та / або інших держав» [7].

Чисельність населення цього макрорегіону на 01.01.2022 р. без окупованих у 2014 р. територій становила майже 12,5 млн осіб (з ними – майже 15 млн). Унаслідок повномасштабної війни виїхало в інші регіони України понад 3 млн осіб (разом з ними на обліку ще до 24.02.2022 р. перебувало до 1,5 млн осіб ВПО з Донецької та Луганської областей). Водночас неокуповані частини макрорегіону прийняли понад 740 тис. ВПО.

Виїзд чи повернення мешканців макрорегіону залежить від бойових успіхів на фронті, швидкості і можливості відновлення житлового фонду та цивільної інфраструктури. Умовно макрорегіон можна розділити на кілька частин: вільна відносно безпечна територія, що не була окупована; деокуповані території; вільна смуга вздовж лінії фронту, що піддається обстрілам російської артилерії; безпосередньо смуга фронту; території, окуповані після 24.02.2022 р.; території, окуповані з 2014 р.

Деокупація територій, окупованих у 2014 р., буде складним процесом. Упродовж більш ніж 8-річної окупації в АР Крим і Севастополі відбувалася активна імміграція населення з Росії (офіційно – близько 200 тис. осіб, деякі аналітики говорять про 500-800 тис. [38]). Проблеми реінтеграції цих окупованих територій знаходяться передусім у політико-демографічній площині. Відносно тривалий час їхній розвиток відбувався під безпосереднім впливом тоталітарного режиму з чіткими антиукраїнськими наративами, що мало на меті сформувати загалом нетерпиме ставлення до української держави та несприйняття належності цих територій та їхнього населення до України. У контексті демографічних структур важливим є повернення ВПО, які покинули ці території після початку війни, та водночас організація масового переселення іммігрантів-громадян Росії, колаборантів та інших мешканців цих територій, що не захочуть бути громадянами України, дотримуватися її законів, у Росію. На наступному етапі там має бути реалізована чітка українська та кримськотатарська соціально-гуманітарна політика формування проукраїнської (державницької) більшості та повернення населення цих територій у мовний, освітній, інформаційний та культурно-історичний простір України. Подібний комплекс заходів слід здійснити також і після деокупації ОРДЛО.

Для ревіталізації всіх окупованих частин цього макрорегіону потрібно відновлення соціальної, економічної та транспортної інфраструктури, що зумовить повернення вимушених мігрантів. Цей макрорегіон має бути пріоритетним макрорегіоном репопуляції – відновлення довоєнної чисельності населення як за рахунок колишніх мешканців, так і з

широким залученням мігрантів і з подальшою інтеграцією їх у регіональні соціуми.

2. *Північний макрорегіон* – прикордонні області, що були частково окуповані, зі значними руйнуваннями (Київська, Житомирська, м. Київ та демографічно кризові Чернігівська, Сумська), що перебувають під загрозою повторного вторгнення, та прикордонні райони яких зазнають обстрілів (Чернігівська, Сумська).

Населення цього макрорегіону на 01.01.2022 р. становило 7,9 млн (у т. ч. Київ – 2,95 млн). Понад 1 млн з них виїхало за межі своїх постійних місць проживання (у межах України), натомість макрорегіон прийняв понад 754 тис. ВПО. Більшість території макрорегіону – «території відновлення».

Північно-східні області України ще до війни були найбільш демографічно депресивними в Україні. Деокуповані та прифронтові території цього макрорегіону в післявоєнний час матимуть підвищений ризик критичної депопуляції, тому саме вони мають бути віднесені до територій пріоритетного соціально-демографічного розвитку. Забезпечення цього є можливим за рахунок значного притоку працездатного населення (у репродуктивному віці), що має бути наслідком реалізації комплексних стратегій ревіталізації та подальшого розвитку цих областей, передусім спрямованих на активізацію інвестиційної діяльності, смарт-спеціалізацію та інноваційну зайнятість. Програми їхньої ревіталізації мають передбачати широке залучення реемігрантів та іммігрантів задля формування нових стійких кількісних, якісних і територіальних демографічних структур. Для позбавлення залежності населення цих чотирьох областей від головного міста, що зосереджує критично велику частку людського потенціалу всіх областей макрорегіону, вкрай важливим є пошук і розвиток у цьому макрорегіоні нових «регіональних полюсів зростання», якими законодавчо визначені «мікрорегіони, територіальні громади, що характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з іншими подібними територіями регіону, та зростання яких позитивно впливає на суміжні території, регіон та / або державу в цілому» [7]. Без таких дій є висока ймовірність демографічного колапсу, передусім сільських периферійних територій Чернігівської та Сумської областей. Значна частина території цих двох областей через наявність значних безпекових (ризик обстрілів) і демографічних (обезлюднення сільської місцевості) обмежень для їхнього розвитку фактично належать до «територій з особливими умовами для розвитку», якими визначено «макрорегіони, мікрорегіони, територіальні громади, рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким або на яких існують природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території для розвитку» [7].

3. *Центрально-південний макрорегіон* – області, що безпосередньо межують з територіями активних бойових дій (Полтавська, Дніпропетровська, Одеська).

Станом на 01.01.2022 р. населення цих областей становило 6,8 млн. Чисельність прийнятих ВПО у цьому макрорегіоні (680 тис.) перевищує чисельність вибулих (у межах України). Ризики активних бойових дій тут низькі (за винятком півдня Дніпропетровської області, що зазнає масованих обстрілів і руйнувань). Ці громади та території, що зазнали руйнувань унаслідок ракетних обстрілів, слід відносити до «територій відновлення». Відносно сприятливий демографічний розвиток цього макрорегіону, значна чисельність населення дають передумови для розвитку нових «регіональних полюсів зростання».

4. *Центральний макрорегіон* – умовно безпечні центральні демографічно кризові області (Кіровоградська, Черкаська, Вінницька, Хмельницька).

У цих областях на початок 2022 р. проживало 4,8 млн осіб. Макрорегіон характеризується незначним рівнем вимушеної еміграції, прийняв понад 0,5 млн ВПО. Активізація заходів соціально-демографічної політики сприятиме запобіганню знелюднення сіл Кіровоградської області. За умови підвищення свого соціально-економічного потенціалу та стабілізації демографічного розвитку цей макрорегіон може бути віднесений до «території сталого розвитку», до яких відносять «самодостатні мікрорегіони, територіальні громади з наявним соціально-економічним потенціалом територій та спроможні до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах» [7].

5. *Західний макрорегіон* – умовно безпечні області з відносною демографічною стабільністю та значною часткою ВПО (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області). Населення – 9,1 млн (на 01.01.2022 р.). Темпи скорочення населення є найменшими в Україні. Головна проблема під час воєнного стану – це забезпечення проживання ВПО (zareєстровано 845 тис.), сприяння їхній зайнятості, доступу до необхідних соціальних послуг.

Західний макрорегіон можна віднести до «території сталого розвитку», однак для зменшення рівня безробіття та повернення вимушених і трудових мігрантів потрібен розвиток нових «регіональних полюсів зростання».

Загальні перспективи повоєнного демографічного розвитку, головні напрями соціально-демографічної політики. Сучасний демографічний розвиток України продовжує прямо залежати від військово-політичних і соціально-економічних умов. Повномасштабна війна катастрофічно поглиблює ту демографічну кризу, що вже була в Україні до вторгнення Росії. В умовах ведення бойових дій важко оцінити масштаби демографічних змін, прямих і непрямих людських втрат, однак вже зараз потрібно здійснювати відповідний аналіз і визначати інструменти й засоби

відновлення та поліпшення демографічної ситуації в післявоєнний період.

Для хоча б часткової компенсації демографічних втрат унаслідок загибелі військових і цивільних громадян України та вимушеної еміграції потрібний перехід до розширеного відтворення населення, однак це неможливо ні зараз, ні в найближчій перспективі. Тому метою демографічного розвитку в його кількісному вимірі в повоєнний період для всіх регіонів України має стати стабілізація чисельності населення та забезпечення простого його відтворення. Низький сучасний рівень народжуваності поглиблюється ризиками неповернення значної частини мігрантів фертильного віку й дітей. Реалізація вказаної мети можлива за умови здійснення чіткої пронаталістської політики на державному та регіональному рівнях (наприклад, орієнтація на модель трьох дітей у сім'ї). Прямі та непрямі заходи такої політики повинні бути спрямовані на підтримку багатодітних сімей у частині доступності житла, роботи та наявності відповідної соціально-економічної інфраструктури. Розвиток саме цих трьох визначальних чинників рееміграції та імміграції повинні стимулювати регіони пріоритетного демографічного розвитку до розроблення та реалізації власних програм залучення та підтримки молодих сімей з дітьми.

Загальна стратегія демографічного розвитку та повоєнного розселення населення в Україні загалом залежатиме й від потенційної загрози з боку росії чи білорусі, передусім для прикордонних областей («територій з особливими умовами для розвитку»), що можуть бути першочерговими цілями нової агресії. У разі реальності такої загрози активна політика рееміграції в ці регіони є недоцільною.

Реалізація заходів демографічної та соціально-економічної політики є проблематичною у воєнний час, коли на першому місці – безпека держави та її громадян. Однак вже зараз потрібно вказувати головні напрями демографічної та соціально-економічної політики, що сприятимуть досягненню демографічної стійкості України в післявоєнний час.

Ці напрями можна об'єднати в кілька груп.

1. Стосовно міграції: створення умов для швидкого повернення вимушених переселенців з-за кордону (першочергове вирішення питань житла та зайнятості); регулювання імміграційних потоків для створення дієвого механізму міграційного заміщення природних втрат населення України; підвищення мотивації проживання в сільській місцевості.

2. Соціалізація та суспільна інтеграція ветеранів війни, надання економічної, соціальної та психологічної допомоги учасникам бойових дій і членам їхніх сімей.

3. У сфері сприяння народжуваності та сімейної політики: створення передумов для підвищення рівня народжуваності шляхом поступового переходу від переважно малодітного до середньодітного типу репродуктивної поведінки родин; економічне стимулювання багатодітності; зміцнення інституту

родини, соціальний захист і матеріальне заохочення відповідального батьківства; податкове стимулювання та підтримка сімей з двома та більше дітьми; створення умов для зайнятості і самореалізації молоді; сприяння реалізації гнучких форм зайнятості батьків.

4. У сфері тривалості життя: поліпшення якості медичного обслуговування; запобігання надмірній кількості абортів; розроблення та реалізація заходів, спрямованих на покращення стану здоров'я молоді.

5. Стосовно населення старших вікових груп: забезпечення конкурентоспроможності цієї категорії населення на ринку праці та забезпечення йому гідної заробітної плати; розроблення регіональних програм підтримки літніх людей; функціонування інфраструктури відповідно до потреб літніх людей.

6. У сфері зайнятості та створення нових робочих місць: активне залучення молоді у сферу підприємництва шляхом пільгового кредитування започаткування бізнесу; підтримка самозайнятості, сімейного підприємництва, фермерства та інших форм сімейної зайнятості; пільгове кредитування суб'єктів малого й середнього підприємництва; створення агротуристичних кластерів і сільськогосподарських кооперативів із заготівлі недеревної лісопродукції та вирощування ягід; створення мініпідприємств з первинної переробки сільськогосподарської продукції; відновлення традиційних ремесел.

Висновки. Повномасштабне вторгнення рф катастрофічно поглиблює тривалу демографічну кризу, поразка України означала б для нас нову демографічну катастрофу. Війна з росією – екзистенційна (загроза існуванню України як держави та українців як державної нації) та багатовекторна (окрім власне військового фронту, є ще гуманітарний зі своїми складовими – мовно-культурною, історичною, інформаційно-пропагандистською, конфесійною). Тому успіхи на фронті мають бути підкріплені відповідною соціально-демографічною політикою, що передбачатиме не тільки економічну, соціальну, демографічну складові, а й гуманітарну, зокрема освітню, культурно-мистецьку, конфесійну, спортивну.

Демографічна криза в Україні почалася в 1990-х рр. і досягла свого апогею під час пандемії COVID-19. Сучасні процеси природного відтворення населення суттєво порушені, у найближчому майбутньому це може призвести до різкого спаду народжуваності. Загроза демографічної катастрофи може бути нівельована виваженою соціально-демографічною та економічною політикою. У ХХ ст. Україна пережила низку таких катастроф і порівняно менших за своїми наслідками демографічних криз, що безпосередньо пов'язані з агресією тоталітарних режимів. Однак вони відбувалися на перших стадіях демографічного переходу, де зберігався високий рівень народжуваності, а роль економічних чинників у демографічній поведінці не була значною. Зараз Україна не володіє потенціалом для повернення хоча

б до нульового приросту населення ані за рахунок природного руху, ані міграційного. Природне скорочення та величезна хвиля вимушених мігрантів, з-поміж яких висока частка дітей і жінок у репродуктивному віці, суттєво деформують статевовікову структуру населення. Очевидно, що після закінчення війни більшість мігрантів повернуться до України, однак чисельність їх обернено пропорційна тривалості воєнного стану та агресії рф та прямо пропорційна швидкості відновлення житлової, соціальної, господарської інфраструктури та економіки загалом, а також залежить від ступеня адаптації українських мігрантів за кордоном, зацікавленості країн-реципієнтів у них, що частково може призвести до відносно невеликого рівня еміграції чоловічого населення (возз'єднання сімей) у післявоєнний час.

Задля запобігання катастрофічному скороченню чисельності населення, гармонізації його природного та міграційного руху, усунення диспропорцій у демографічних структурах потрібні активні заходи демографічної та соціально-економічної політики у виокремлених демографічних макрорегіонах України. У післявоєнний час ці заходи мають реалізовуватися за кількома головними напрямками: народжуваність і сімейна політика, міграція, тривалість життя, старіння, зайнятість.

Головні завдання забезпечення демографічної стійкості: повернення українських мігрантів і чітка пронаталістська політика держави та її регіонів (зокрема, орієнтація на модель трьох дітей у сім'ї). Така політика повинна містити комплекс прямих і непрямих заходів підтримки багатодітних сімей, передусім пов'язаних із проблемами забезпечення житлом, роботою та відповідною соціально-економічною інфраструктурою. Розроблення цих напрямів демографічної політики потрібно здійснювати відповідно до регіональної специфіки наслідків російсько-української війни. Корегування чинних і розроблення нових стратегій і програм розвитку областей та територіальних громад має враховувати особливості їхнього демографічного розвитку й повоєнного розселення населення в регіонах. Крім того, розроблення та реалізація регіональних стратегій повоєнного відновлення має бути «демографічно орієнтована», тобто містити положення, що прямо чи опосередковано сприяють високому рівню народжуваності, а також заходи поліпшення теперішньої, відбудова чи створення нової соціальної інфраструктури.

Після закінчення війни надзвичайно важливою буде наявність детальної інформації про реальний стан населення України: його чисельність, статевовікову структуру, територіальний розподіл, соціально-економічний склад, освіту тощо. Тому одним з пріоритетних завдань післявоєнного відновлення України має бути проведення всеукраїнського перепису населення.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text>
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
3. Стратегія людського розвитку: Указ Президента України від 2.06.2021 р. № 225/2021. *Президент України*: сайт. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/00/93/9f02e8ff2f2f2ba9764a317dfe21f6b3_1622646374.doc
4. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Закон України від 12.07.2017 р. № 482-р. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів від 5.08.2020 р. № 695. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
6. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 07.07.2022 р. № 2389-IX. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
8. Lotka A. J. Chapter I. The concept of a stable population. *The concept of a stable population – application to the study of populations of countries with incomplete demographic statistics*. United Nations, 1968. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/manuals/model/stablepopulation/chap1.pdf>
9. *Population and Environment: Methods of Analysis* / Eds.: W. Lutz, A. Prskawetz, W. C. Sanderson. New York: Population Council, 2002. 251 p.
10. Sleenbos J. E. Low fertility rates in OECD countries – facts and policy responses. *OECD social, employment and migration working papers*. 2003. No. 15. URL: <https://www.oecd.org/els/emp/16587241.pdf>
11. Mamolo M., Billari F. Fertility rate in Europe in 1960-1999: testing the convergence hypothesis. *European Integration: Real and Financial Aspects: Proceedings of the Second Annual Meeting of the European Economic and Financial Society (EEFS)*. Bologna University, 14-16 May 2003.
12. Roca M., Leitão N. Demographic Sustainability in Portugal. Towards a Typology. *Proceedings of the 14th European Colloquium on Theoretical and Quantitative Geography*. Tomar, 2005. Pp. 183-184.
13. Liddle B. Demographic dynamics and sustainability: insights from an integrated, multi-country simulation model. *MPIDR Working Paper WP*. 2002. Vol. 39. DOI: <https://doi.org/10.4054/MPIDR-WP-2002-039>
14. Roca Z., Roca M. Demographic sustainability and development in Portugal. *Acta geographica Bosnia et Hercegovina*. 2014. Vol. 2. Pp. 21-28. URL: <https://www.geoubih.ba/publications/Acta2/Article-Z.%20Roka,Maria%20de%20Nazar%C3%A9%20Oliveira%20Roca.pdf>
15. Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Непиталюк А. В. Демографічна стійкість суспільства як основа економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2019. № 10. С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.10.14>
16. Непиталюк А. Демографічна стійкість та економічне зростання: питання теорії і методології. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. Т. 122. № 6. С. 52-66. DOI: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2018\(122\)05](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2018(122)05)
17. *Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці* / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ: Академперіодика, 2021. 210 с.
18. *Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002-2019 рр.* / ред. О. М. Гладун; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2020. 174 с.
19. *Людський розвиток в Україні: пріоритети розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління* / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ: Академперіодика, 2020. 354 с. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.412.354>
20. *Населення України. Демографічний вимір якості життя* / ред. О. М. Гладун; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2019. 396 с.
21. *Населення України. Державна статистична служба України*: сайт. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
22. Українське студентство в Польщі: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства. *Cedos*: сайт. 3.11.2018. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-planu-studentiv>
23. Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019-2021 роках. *Слово і діло*: сайт. 18.03.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax>
24. ВПО. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб. *Національна соціальна сервісна служба України*: сайт. 2022. URL: <https://nssu.gov.ua/vpo>

25. ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. *Радіо Свобода*: сайт. 19.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-kst-gertv-boyouvuh-donbas/31110937.html>

26. Дубілет оприлюднив результати всеукраїнського перепису населення. *Liga Zakon*: сайт. 23.01.2020. URL: https://biz.ligazakon.net/news/192576_dublet-oprilyudniv-rezultati-vseukrainskogo-perepisu-naseleण्या

27. *Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.* / ред. Е. М. Лібанова. К.: Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с. URL: <http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/analiz/index.asp>

28. Україна. Оперативне зведення. *UNOCHA*: сайт. 16.11.2022. URL: https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine?_gl=1%2avga3r1%2a_ga%2aMTU5ODA2ODQ5OS4xNjY5OTA5NTQ3%2a_ga_E60ZNX2F68%2aMTY2OTkwOTU0Ny4xLjEuMTY2OTkwOTk0NS42MC4wLjA

29. Кравець Р. Вадим Бойченко: Що може бути гірше пекла? А воно є, і ця фортеця називається «Азовсталь». *Українська правда*: сайт. 2.05.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/05/2/7343500>

30. Ukraine Refugee Situation. *UNHCR*: Website. 2022. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

31. Звіт про повернення в Україні (жовтень 2022 року). *IOM*: сайт. 2022. URL: <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-governennya-v-ukraini-zhovten-2022-roku>

32. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 11. 25 листопада – 5 грудня 2022 року. *IOM*: сайт. 2022. URL: <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naseleण्या-raund>

33. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 10. 27 жовтня 2022 року. *IOM*: сайт. 2022. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-raund-10-27-zhovtnya?close=true>

34. Україна – Звіт про переміщення – Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень) – 18 Тур (28 листопада – 11 грудня 2022 року). *IOM*: сайт. 2022. URL: <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-18-tur-28>

35. Щонайменше 5 млн українців втратили роботу через війну – Мінекономіки. *Укрінформ*: сайт. 20.11.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3618491-sonajmense-5-mln-ukrainciv-vtratili-robotu-cerez-vijnu-minekonomiki.html

36. Базова оцінка території. Підсумки 16 туру. 31 жовтня – 11 листопада 2022. *IOM*: сайт. 2022. URL: <https://displacement.iom.int/reports/bazova-ocinka-teritorii-pidsumki-16-turu-ukraine-31-zhovtnya-11-listopada-2022-0>

37. Мапа війни в Україні. *Deep State Map*: сайт. 01.12.2022. URL: <https://deepstatemap.live/#7/48.611/35.596>

38. Летяк В. У Криму незаконно перебувають до 800 тис. росіян – Ташева. *Факти*: сайт. 25.08.2022. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220825-ukrymu-nezakonno-perebuvaют-do-800-tys-rosiyan-tasheva>

References

1. Pro zatverdzhennya Stratehiyi demografichnoho rozvytku v period do 2015 roku [On the approval of the Demographic Development Strategy in the period up to 2015] (2006). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted on 2006, Jun 24, 879. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

2. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrayiny na period do 2030 roku [About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030] (2019). Decree of the President of Ukraine, adopted on 2019, Sep 30, 722/2019. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian].

3. Stratehiya lyuds'koho rozvytku [Human development strategy] (2021). Decree of the President of Ukraine, adopted on 2021, Jun 2, 225/2021. *President of Ukraine*: Website. Retrieved from https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/00/93/9f02e8ff2f2f2ba9764a317dfe21f6b3_1622646374.doc [in Ukrainian].

4. Pro skhvalennya Stratehiyi derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny na period do 2025 roku [On the approval of the State Migration Policy Strategy of Ukraine for the period until 2025] (2017). Law of Ukraine, adopted on 2017, Jul 12, 482. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi stratehiyi rehional'noho rozvytku na 2021-2027 roky [On the approval of the State Regional Development Strategy for 2021-2027] (2020). Resolution of the Cabinet of Ministers, adopted on 2020, Aug 5, 695. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/regionalna-politika/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvytku-na-2021-2027-roki-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi> [in Ukrainian].

6. Pro zasady derzhavnoyi rehional'noyi polityky [On the principles of state regional policy] (2015). Law of Ukraine, adopted on 2015, Feb 5, 156-VIII. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].

7. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo zasad derzhavnoyi rehional'noyi polityky ta polityky vidnovlennya rehioniv i terytoriy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Basics of State Regional Policy and the Policy of Restoration of Regions and Territories] (2022). Law

of Ukraine, adopted on 2022, Aug 7, 2389-IX. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> [in Ukrainian].

8. Lotka, A. J. (1968). Chapter I. The concept of a stable population. In *The concept of a stable population – application to the study of populations of countries with incomplete demographic statistics*. United Nations. Retrieved from <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/manuals/model/stablepopulation/chap1.pdf>.

9. Lutz, W., Prskawetz, A., & Sanderson, W. C. (Eds.) (2002). *Population and Environment: Methods of Analysis*. New York: Population Council.

10. Sleenbos, J. E. (2003). Low fertility rates in OECD countries – facts and policy responses. In *OECD social, employment and migration working papers*, 15. Retrieved from <https://www.oecd.org/els/emp/16587241.pdf>

11. Mamolo, M., & Billari, F. (2003). Fertility rate in Europe in 1960-1999: testing the convergence hypothesis. In *European Integration: Real and Financial Aspects*: Proceedings of the Second Annual Meeting of the European Economic and Financial Society (EEFS). Bologna University, 14-16 May 2003.

12. Roca, M., & Leitão, N. (2005). Demographic Sustainability in Portugal. Towards a Typology. In *Proceedings of the 14th European Colloquium on Theoretical and Quantitative Geography* (pp. 183-184). Tomar.

13. Liddle, B. (2002). Demographic dynamics and sustainability: insights from an integrated, multi-country simulation model. *MPIDR Working Paper WP*, 39. DOI: <https://doi.org/10.4054/MPIDR-WP-2002-039>

14. Roca, Z., & Roca, M. (2014). Demographic sustainability and development in Portugal. *Acta geographica Bosnia et Hercegovina*, 2, 21-28. Retrieved from <https://www.geoubih.ba/publications/Acta2/Article-Z.%20Roka,Maria%20de%20Nazar%C3%A9%20oliveira%20Roca.pdf>

15. Kozlovskyy, S. V., Mazur, H. F., & Nepytyalyuk, A. V. (2019). Demografichna stiykist' suspil'stva yak osnova ekonomichnoho rozvytku [Demographic stability of society as the basis of economic development]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 10, 14-19. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.10.14> [in Ukrainian].

16. Nepytyalyuk, A. (2018). Demografichna stiykist' ta ekonomichne zrostannya: teoriya ta metodolohiya [Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu – Herald of Kyiv national university of trade and economics*, 122(6), 52-66. DOI: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2018\(122\)05](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2018(122)05) [in Ukrainian].

17. Libanova, E. M. (Ed.) (2021). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukraini. Priorityty natsional'noyi polityky minimizatsiyi asymetriyi ukraïns'koho rynku pratsi [Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of the*

Ukrainian labor market]. Kyiv: Academic periodical. [in Ukrainian].

18. Hladun, O. M. (Ed.) (2020). *Naseleennya Ukrainy. Demografichni tendentsiyi v Ukraini u 2002-2019 rr. [Population of Ukraine. Demographic trends in Ukraine in 2002-2019]*. Kyiv: Academic periodical. [in Ukrainian].

19. Libanova, E. M. (Ed.) (2020). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukraini: priorityty rozvytku sil's'kykh poselen' u konteksti detsentralizatsiyi upravlinnya [Human development in Ukraine: priorities for the development of rural settlements in the context of decentralization of management]*. Kyiv: Academic periodical. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.412.354> [in Ukrainian].

20. Hladun, O. M. (Ed.) (2019). *Naseleennya Ukrainy. Demografichnyy vymir yakosti zhyttya [Population of Ukraine. Demographic dimension of quality of life]*. Kyiv: Academic periodical. [in Ukrainian].

21. *Naseleennya Ukrainy [Population of Ukraine]* (2022). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

22. *Ukrayins'ke studentstvo v Pol'shchi: polityky zaluchennya, intehtratsiyi ta motyvatsiya i plany studentstva [Ukrainian studentship in Poland: policies of involvement, integration and motivation and studentship plans]* (2018, Nov 3). *Cedos*: Website. Retrieved from <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehtratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv> [in Ukrainian].

23. *Trudova mihratsiya: skil'ky ukraïntsiv pratsyuvaly za kordonom v 2019-2021 rokakh [Labor migration: how many Ukrainians worked abroad in 2019-2021]* (2021, Mar 18). *Word and deed*: Website. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax> [in Ukrainian].

24. VPO. *Sotsial'nyy zakhyst vnutrishn'oho peremishchenykh osib [IDPs. Social protection of internally displaced persons]* (2022). *National Social Service of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://nssu.gov.ua/vpo> [in Ukrainian].

25. *OON pidrakhuvava kil'kist' zhertv boyovykh diy na Donbasi [The UN counted the number of victims of hostilities in Donbas]* (2021, Feb 19). *Radio Svoboda*: Website. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-kst-gertv-boyovyh-donbas/31110937.html> [in Ukrainian].

26. *Dubilet oprilyudnyv rezul'taty vseukraïns'koho perepysu naseleennya [Dubilet published the results of the all-Ukrainian population census]* (2020, Jan 23). *Liga Zakon*: Website. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/news/192576_dublet-oprilyudniv-rezultati-vseukranskogo-perepysu-naseleennya [in Ukrainian].

27. Libanova, E. M. (Ed.) (2006). *Kompleksnyy demografichnyy prohnoz Ukrainy na period do 2050 r. [Complex demographic forecast of Ukraine*

for the period until 2050]. Kyiv: Ukrainian Center for Social Reforms. Retrieved from <http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/analiz/index.asp> [in Ukrainian].

28. Ukrayina. Operatyvne zvedennya [Ukraine. Situation Report]. (2022, Dec 19). *UNOCHA*: Website. Retrieved from <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine> [in Ukrainian].

29. Kravets, R. (2022, May 2). Vadym Boychenko: Shcho mozhe buty hirshe pekla? A vono ye, i tsya fortetsya nazyvayetsya «Azovstal'» [Vadym Boychenko: What could be worse than hell? And it exists, and this fortress is called «Azovstal'»] (2022). *Ukrainian Pravda*: Website. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/05/2/7343500> [in Ukrainian].

30. Ukraine Refugee Situation (2022). *UNHCR*: Website. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

31. Zvit pro povnennya v Ukrayini (zhovten' 2022 roku) [Report on return to Ukraine (October 2022)] (2022). *IOM*: Website. Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-returns-report-october-2022> [in Ukrainian].

32. Zvit pro vnutrishnye peremishchennya v Ukrayini. Opytuvannya zahal'noho naseleennya. Raund 11. 25 lystopada – 5 hrudnya 2022 roku [Report on internal displacement in Ukraine. Survey of the general population. Round 11. November 25 – December 5, 2022] (2022). *IOM*: Website. Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishne-peremishchennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naseleennya-raund> [in Ukrainian].

33. Zvit pro vnutrishnye peremishchennya v Ukrayini. Opytuvannya zahal'noho naseleennya. Raund 10. 27 zhovtnya 2022 roku [Report on internal displacement in Ukraine. Survey of the general population. Round 10. October 27, 2022] (2022). *IOM*: Website. Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-10-17-27-october-2022> [in Ukrainian].

34. Ukrayina – Zvit pro peremishchennya – Zvit po Bazoviy Otsyntsi Terytoriyi (Rayonnyy riven') – 18 Tur (28 lystopada – 11 hrudnya 2022 roku) [Ukraine – Displacement Report – Baseline Area Assessment Report (District Level) – 18th Round (November 28 – December 11, 2022)] (2022). *IOM*: Website. Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-displacement-report-area-baseline-report-raion-level-round-18-28-nov-11-dec-2022> [in Ukrainian].

35. Shchonaymenshe 5 mln ukrayintiv vtratly robotu cherez viynu – Minekonomiky [At least 5 million Ukrainians lost their jobs because of the war – Ministry of Economy] (2022, Nov 20). *Ukrinform*: Website. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3618491-sonajmense-5-mln-ukrainciv-vtratile-robotu-cherz-vijnu-minekonomiki.html [in Ukrainian].

36. Bazova otsinka terytoriyi. Pidsumky 16 turu. 31 zhovtnya – 11 lystopada 2022 [Basic assessment of the territory. Results of the 16th round. October 31 – November 11, 2022] (2022). *IOM*: Website. Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-displacement-report-area-baseline-report-raion-level-round-16-october-31st-november> [in Ukrainian].

37. Mapa viyny v Ukrayini [Map of the war in Ukraine] (2022, Dec 1). *Deep State Map*: Website. Retrieved from <https://deepstatemap.live/#7/48.611/35.596> [in Ukrainian].

38. Letyak, V. (2022, Aug 25). U Krymu nezakonno perebuvayut' do 800 tys. Rosiyan – Tasheva [Up to 800,000 Russians are illegally staying in Crimea – Tasheva]. *Facts*: Website. Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220825-u-krymu-nezakonno-perebuvayut-do-800-tys-rosiyan-tasheva/> [in Ukrainian].

Статтю підготовлено в межах виконання відомчої науково-дослідної теми «Механізми розвитку функціональних типів територій в умовах реалізації нової регіональної політики» (№ ДР 0122U002587).

Надійшло 17.11.2022 р.